

O'ZBEK VA TOJIK MUSIQA SAN'ATINING RIVOJLANISHIDAGI TARIXIY OHANGLARI

*Farg'ona davlat universiteti pedagogika,
psixologiya va san'atshunoslik fakulteti musiqa
ta'limi va madaniyat kafedrası o'qituvchisi,*

Maxmudov Shoxrux O'tkirbek o'g'li

ORCID ID: 0009-0008-4018-6635

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek musiqa san'atining rivojlanishida tarixiy jarayonlarda ijod qilgan, o'z davrida musiqa san'ati va madaniyatini xalq orasida ijod qilingan ohanglar va cholg'u sozlari haqida fikr, mulohazalar yuritilgan.

Kalit so'zlar. Ijrochilik, san'at, musiqa ilmi, tarix, cholg'u, uslub, san'atkor, qonun, qoida, risola, qadim, rivojlanishi, qazilma, hofiz.

Аннотация. В данной статье рассматриваются исторические аспекты развития узбекского музыкального искусства, акцентируется внимание на мелодиях и музыкальных инструментах, созданных в народной среде в различные исторические периоды, а также на вкладе деятелей искусства в формирование музыкальной культуры своего времени.

Ключевые слова: исполнительство, искусство, музыкознание, история, инструмент, стиль, артист, закон, правило, трактат, древность, развитие, археологические находки, певец.

Abstract. This article explores the historical development of Uzbek musical art, focusing on melodies and musical instruments created among the people during various historical periods. It also discusses the contributions of artists who played a significant role in shaping the musical culture of their time.

Keywords: performance, art, musicology, history, instrument, style, artist, law, regulation, treatise, antiquity, development, archaeological findings, singer.

Buyuk Turon zaminida musiqa madaniyati va ijrochilik san'atining rivojlanishi qadim zamonlarga bog'lanib ketadi. Buyuk Sharq allomalari Muhammad Al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Ahmad al Farg'oniy, Abu Ali ibn Sino, Pahlavon Mahmud, Umar Hayyom, Mirzo Ulug'bek, Zaxiriddin Muhammad Bobur, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, Pahlavon Muhammad, Najmiddin Kavkabiy, Darvish Ali Changiy va boshqa ulug' bobokalonlarimiz o'zlarining risolalarida ijrochilik san'ati, musiqa ilmi va tarixi, cholg'u sozlarining tuzilishi, ijroviy uslublari, san'atkorlik qonun - qoidalariga oid qimmatli ma'lumotlarni bayon etib ketganlar. Mashhur didaktik asar "Qobusnoma"da ham hofizlik va san'atkorlikning qoidalariga bag'ishlangan alohida bob o'rin olgan.

Zaminimizda o'tkazilgan tarixiy qazilmalar natijasida topilgan dutorga, surnay, qonunga, nayga o'xshash sozlar, toshlarga o'yib bitilgan sozandalarning soz chalib turganidagi tasvirlari, minatyura asarlaridagi sozanda va hofizlarning rasmlari o'lkamizda ijrochilik san'ati qadimdan rivojlanib kelganligidan dalolat beradi. Sharq xalqlarining musiqiy merosi bo'lmish Maqom, Mo'g'om, Dastgoh, Navba, Raga, Kyui kabi ijrochilikning murakkab turkumlari avloddan - avlodga og'zaki ravishda o'tib kelgan. Tarixiy manbalar, bilimdon ustoz san'atkorlarning fikri hamda ilmiy tadqiqotlarga qaraganda, XIII-XVII asrlarda O'rta Osiyo, Xuroson va Ozarbayjon xalqlari musiqasida quyidagi o'n ikki, ya'ni davozdax maqom mavjud bo'lgan. Bular "Ushshoq", "Navo", "Buzalik", "Rost", "Xusayniy", "Xijoz", "Rohaviy", "Zangula", "Iroq", "Isfahon", "Zirofqand", "Buzurk".

Tarixiy manbada e'tirof etilishcha, ulug' olim Mirzo Ulug'bek Tarag'ayning "Risola dar ilmi musiqa", ya'ni "Musiqa ilmi haqida risola" kitobining "Dar bayoni duvozdah maqom", ya'ni o'n ikki maqom zikr etilgan. Xoja Abdulqodir ibn Adurahmon Marog'iy, Xoja Sayfidin Abdulmo'min, Sulton Uvays Jaloiriylarning ilmiy risolalarida avvalda maqomlar yettita bo'lgan. Jumladan "Maqomi rost", "Maqomi Ushshoq", "Maqomi Navo", "Maqomi Roho", "Maqomi Xijoz", "Maqomi Iroq", "Maqomi Xusayniy". Yana ushbu risolada ulug' bobomiz Ulug'bekning o'zi tanbur va nog'orani juda yaxshi chalganligini, "Bulujiy", "Shodiyona", "Axloqiy", "Tabriziy", "Usuli ravon", "Usuliy otlig'" singari kuylarni ixtiro qilganligini ta'kidlab o'tadi.

Yuqoridagi fikrlarga suyanan holda, tarixiy sharoitda yangi ijro yo'llari sayqallangan ko'rinishlari bilan jilolanib kelgan. Keyinchalik xalqning etnik joylashishi, yashash sharoitlari, turmush tarziga qarab ularning turlicha madaniy rivojlanish davriga asoslanib har xil maqom yo'llari ham o'z o'rnini topganligi ehtimoldan holi emas. XVIII asrga kelib Buxoroning "Shashmaqom", ya'ni olti maqomi "Buzruk", "Rost", "Navo", "Dugoh", "Segoh", "Iroq" maqomlari o'zining nasr va mushkulot qismlari bilan rivojlangan bo'lsa, Farg'onaning "Chor maqom"i, ya'ni to'rt maqomi, "Dugoh Xusayniy"ning yettita yo'li, "Chorgoh"ning oltita ijrochilik yo'li, "Shahnozi Gulyor"ning oltita ijrochilik yo'li hamda "Bayot" yo'llarining savti va taronalari bilan jilolanib, ijro etib kelingan.

Xorazm maqomlarida ham yuqorida ta'kidlangan olti maqom ijrosini alohida uslubiy va o'ziga xos yo'nalishini kuzatish mumkin. Bunda faqat keyinchalik yettinchi maqom sifatida chertim yo'lidagi "Panjgoh" maqomi kiritilgan. Shuning uchun avloddan - avlodga o'tib kelgan bebaho musiqiy boyligi sanalmish Buxoro, Xorazm va Farg'ona, Toshkent maqomlari, betakror ashula va katta ashulalar singari durdonalar bizga berilgan ulug' ne'mat sifatida ardoqlanadi.

O'zbek musiqa san'ati va madaniyatida yorqin iz qoldirib ketgan Yusufjon qiziq Shakarjonov "Milliy musiqa san'atimiz bamisoli bir daraxt bo'lib, uning tomiri

Xorazm, tanasi Buxoro, shohlari Farg'onadir" - deb ta'riflagan ekanlar. Musiqiy ijrochiligimizning yana bir yo'nalishi dostonchilik san'ati Surxondaryo, Qashqadaryo, Xorazm vohalarida juda rivojlangan bo'lib, xalq baxshilari tomonidan sevib ijro etib kelinadi.

Madaniy tarixiy manbalarning guvohli berishicha, o'zbek musiqa san'ati va madaniyati uzoq tarix bilan bog'langanligini ko'rsatadi.

Arxeologlar tomonidan topilgan ashyoviy dalillarda tosh devorlarga chizilgan musiqiy sozlar va sozandalar suratlari, miniatura ko'rinishidagi shoxlar saroylaridagi bazmlarda sozandalar tasviri, musiqiy ijrochiligimizning sadolari asrlar osha bizga yetib kelganligidan dalolat beradi. IX-XII asrlarda O'rta Osiyo musiqiy madaniyatida o'zgarishlar davri bo'lganligi manbalarda ko'rsatib o'tiladi. Lekin, X-XII asrlarda ijod qilgan sozandalar, hofizlar va bastakorlarning nomlari va ularning ijodiy faoliyatlari haqida juda kam ma'lumotlar saqlanib qolgan.

Ustoz musiqashunos olimlarning yozma manbalariga asoslanib ba'zilar ustida to'xtab o'tishni lozim topdik. VI-VII asrlarda yashab ijod etgan O'rta Osiyolik Faxlobod Borbad haqida ma'lumotlarga qaraganda musiqashunoslik, bastakorlik, sozandalik va hofizlik borasida tengi yo'q san'atkor bo'lganligi e'tirof etiladi. Afsonaviy ijrochilik mahoratiga ega bo'lganligi xaqida yozgan ustoz musiqashunos olim Ar-roziy Borbadning buyuk ijrochilik mahorati bilan birgalikda musiqiy sozlarning ham yaratuvchisi bo'lganligini aytib o'tadi. Borbad yaratgan musiqa asbobi X-XII asrlarda Xuroson va Turonda keng tarqalganligini va uning to'rt torli bo'lganligini yozadi. Qadimiy qo'lyozmalarda X-XII asrlarda ijod qilgan Abubakr Rubobiy, Bunasr, Buamir va changchi Lukoriy kabi boshqa sozanda va hofizlarning nomlari eslab o'tiladi.

IX-X asrda yashagan buyuk shoir Abu Abdullo Rudakiy o'z zamonasining chang sozlarini chalishda mohir bo'lganligi, ayniqsa «Bo'yi juyi muliyon» she'rini ushshoq kuyida aytilgani qadimgi qo'lyozmalarda ko'rsatilgan. Adabiyotshunos olim N.Mallaev qadimiy ko'lyozmalar asosida X-XII asrlarda tanbur, rubob, kus nog'ora, qo'biz, tabl, tanburok, zir, nay, chag'ona, shaypur, surnay, karnay, arg'unan, qonun kabi torli, zarbli va puflab chaladigan cholg'u asboblari o'lkamizda keng tarqalganini va o'n ikki maqom taraqqiy topib takomillashganini ko'rsatib o'tgan. O'sha davrning buyuk olimi Mahmud Qoshg'ariyning «Devoni lug'otiy turk» asarida qadimiy turkiy xalqlarning xalq og'zaki ijodi va qo'shiqlari, bayram va marosimlaridagi mexnat qo'shiqlari, qaxramonlik qo'shiqlari haqida namunalar berilgan bo'lib, o'sha zamonda qo'shiqchilik janri rivoj topganini ko'rsatadi.

XVI-XII asr musiqiy san'atning taraqqiyotiga nazar solsak, o'rtadagi bir qancha uzilishlardan so'ng, oldinga siljishlar ro'y berganini guvohi bo'lamiz. XVI asrning yirik shoiri va musiqashunos olimi Najmitdin Kavkabi rahbarligida o'n ikki maqom yanada mukammallashdi. Darvish Alining hikoya qilishicha, Hirotda tahsil

ko'rgan mavlono Najmitdin Kavkabiylar tomonidan Buxoroga oldirib kelingan va bu yerda o'z maktabini yaratib, o'zbek musiqasi takomili ustida ish olib borgan. U Xo'ja Muhammad Mavlono Rizo Samarqandiy, Xo'ja Xasan Nisoriy, Mavlono Xasan Kavkabiylar, Boqi jarroh kabi musiqashunoslarni tayyorlagan. Kavkabiylar «Risolai musiqiy» asarini yaratib musiqi nazariyasi faniga katta hissa qo'shgan. XVII asrning yirik sozandasi, musiqi tarixchisi va nazariyotchilaridan biri Darvish Ali Changiy bo'ldi. U o'n ikki bo'limdan iborat «Risolai musiqiy» asarini yaratdi. Bu asar o'sha davr musiqi tarixini o'rganishda muxim manba bo'lib xizmat qiladi. Unda maqomlar, maqomlarning sho'balari, usullariga va musiqi nazariyasiga keng to'xtaydi. Darvish Ali risolasi turli davrlarda yashagan sozandalar haqida va o'sha zamon musiqi asboblari tanbur, chang, nay, qo'shnay, qonun, ud, barbad, rubob, qo'buz, rud, g'ijjak, ishrat, kungura, dutor, setor, surnay, bolobon, nog'ora, karnay, doira kabi sozlar to'g'risida keng ma'lumot beradi. Bu davrda yana noma'lum mualliflar tomonidan «Risolatun fiilmil musiqiy», «Risolai karamiya» kabi musiqi nazariyasiga oid asarlar ham yoziladi.

XVII asrning ikkinchi yarmiga kelib musiqi san'ati yana tushkunlikka tushadi. Movarounnahrning uch xonlik va amirlikka bo'linib ketilishi sezilarli ta'sirini ko'rsatadi. Buning natijasida madaniy-musiqiy hayotda ajralishlar ro'y beradi. Shunga qaramasdan Xiva xonligida, Buxoro amirligida, Qo'qon xonligidagi musiqiy san'at muxiti o'z xolicha davom etdi va birmuncha muvaffaqiyatlarga ham erishildi. O'lkamizda musiqiy merosimizning ajralmas qismi bo'lmish hofizlik azaldan muqaddas sanalgan. Islom olamida muqaddas kitobimiz bo'lmish «Qur'on» oyatlarini dilga jo qilib, uning zeri - zabarlari bilan yoddan ijro etgan allomalarni «Hofizi Qur'on» deb yuritganlar. «Hofiz» arabcha so'z bo'lib, «yodda saqlamoq» ma'nosini anglatadi. Hofiz - Ollohning 99 ismlaridan biri deb ham ta'riflanadi. Mumtoz hofizlarimiz islomiy bilimlardan hamda badiiy she'riyatdan habardor bo'lganlar. Shuning uchun ham ular ijro etgan qo'shiqlar nihoyat ta'sirchan bo'lib, tinglovchilarni o'zlariga rom eta olgan. Mumtoz shoirlarimizning beqiyos ma'noga ega bo'lgan g'azallarini kuyga solib, ijro etgan qo'shiqlari uchun «Hofiz» degan nomga musharraf bo'lishlari ham qandaydir ramziy ma'no kasb etishi tabiiydir. Musiqi inson jismiga jon bilan kirganligini, bunda ilohiy qudrat borligini islom ulamolari ham e'tirof etishgan.

O'zbek va tojik musiqi san'ati hamda madaniyatining rivojida xalq bastakorlari hamda hofizlari tomonidan yaratilgan maqom va an'anaviy mumtoz musiqi asarlari barcha davrlarda o'ziga xos tarzda hamohang bo'lgan. Bunga mashhur bastakor va ijrochilar Borbad Marvaziy, Abu Xafz Sug'diy, Abu Bakr Rubobiy, Abul Abbos Baxtiyor, Abdulqodir Marog'iy, Darvishali Changiy, Pahlavon Muhammad singari bobokalonlarimizning ijodlarini misol tariqasida keltirish mumkin. G'azal mulkini sultoni Navoiyning hofiz ahliga bo'lgan chuqur hurmat - ehtiromi, xonanda san'atini

ulug‘lash, hushxon hofizlarning sifatlari ifodalanadi. O‘zbek va tojik xalq musiqasining janrlariga asoslanib yaratilgan asarlarni ijro etuvchilar qadimdan turlicha nomlangan, masalan xonanda, hofiz, ashulachi, qo‘shiqchi, yallachi, katta ashulachi, laparchi, talqinchi, maqomxon, savtxon, baxshi, shoir, zokir, mug‘anniy, mutrib, yirovchi, go‘yanda singarilar. Bu ijrochilar bir necha guruhga bo‘linadilar, chunonchi, maqom ijrochilariga maqomxon, hofiz, xonanda, savtxon deyilsa, doston, musiqa ijrochilariga baxshi, shoir, dostonchi, yirovchi deyilgan. Xalq orasida keng tarqalgan janr ijrochilari - yallachi, laparchi, ashulachi, qo‘shiqchi singari nomlar bilan atalib kelingan.

Shu o‘rinda aytish kerakki, barcha maqom ijrolari va mashhur qo‘shiqlar turli davrlarda qaysidir bastakor tomonidan yaratilgan. Bu ijrolar xalqona bo‘lganligi sababli xalq orasiga singib ketgan va xalqning ma‘naviy boyligiga aylangan. Shu bois bizning davrimizda ham yaratilgan an‘anaviy qo‘shiqlarimizning mashhurlari bastakorlar tomonidan yaratilib, xalq orasida mashhur bo‘lib ketishining sababi ham shundadir. Masalan, Yunus Rajabiyning «Ne navo», «Kuygay», To‘xtasin Jalilovning «Kokiling», «O‘ynasin», Komiljon Jabborovning «Etmasmidim», Imomjon Ikromovning «So‘lim», Saidjon Kalonovning «Ey sarvi ravon», Doni Zokirovning «Ey sabo», Orifxon Xatamovning «Xoh inon, xoh inonma», Rahmatjon Tursunovning «G‘amzasin» singari yuzlab qo‘shiqlar bunga misoldir.

An‘anaviy qo‘shiq ijrochiligi tarixiga nazar tashlasak, XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida o‘lkamizda bu muqaddas san‘atning butun bir ijrochi avlodi yetishib chiqqanligining guvohi bo‘lamiz. Ota Jalol Nosirov, Ota G‘iyos Abdulg‘ani, Xoji Abdulaziz Abdurasulov, Domla Halim Ibodov, Levi Boboxonov, Sodirxon hofiz Bobosharifov, Zohidxon hofiz, Madali hofiz, Mulla To‘ychi Toshmuhammedov, Matyoqub Xarratov singari zabardast hofizlar shular jumlasidandir.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. **Rahmonov U.** The role national music in the development of aesthetic aestyetic competence of educators in prechool orgucational organizations through music educa tion // America journalc Open Acces. Peer Reviewed Journals. American journal of Research in Humanites and Social Sciencec. ISSN (E): 2832-8019 Volume 17, Oct, 2023.
2. **Rahmonov U.** Pedagogical and psychological features of music education in children’s education // We are congratulating you for the successtully published your research submission titied in journal “Ethiopian International journal of Multidisciplinary Research” Volume 10, Issue 12. SJIF 2019: 4.702 2020: 4.737 2021: 5.071 2022: 4.919 2023: 6.980 18.12.2023.
3. **Rahmonov U.** MUSIQA TA’LIMI ORQALI MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA BOLALARNING ESTETIK KOMPETENTLIGINI

RIVOJLANTIRISHDA MILLIY MUSIQA OHANGLARNI BOLQA TARBIYASIDAGI O`RNI. ORIENTAL ART AND CLTURE SCINTIFIC-METHODICAL JOURNAL PUBLISHED IN VOLUME 4 ISSUE 5, OCTOBER 2023 ISSN 2181-063X. SCINTIFIC-METHODICAL JOURNAL.

4. **U.K.Rahmonov.** ORIENTAL ART AND CLTURE SCINTIFIC-METHODICAL JOURNAL PUBLISHED IN VOLUME. MUSIQA TA'LIMI ORQALI MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA BOLALARNING ESTETIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA MILLIY MUSIQA OHANGLARNI BOLQA TARBIYASIDAGI O`RNI. 4 ISSUE 5, OCTOBER 2023 ISSN 2181-063X.

5. **Rahmonov U.** THE ROLE OF CULTURE AND IN PRESERVING AND ENRICHING OUR SPIRITUALITY // We are congratulating you for the successtully published your research submission titled in journal "Ethiopian International journal of Multidisciplinary Research" Volume 11, Issue 02. **Fev-2024** SJIF 2019: 4.702 2020: 4.737 2021: 5.071 2022: 4.919 2023: 6.980 asosda madaniyatini yuksaltirish. Volume 6, Issue 1, 2024. Data.14.06.2024/

6. **Rahmonov U.K.** Musiqa ta'limi orqali yoshlarni milliy ruhda tarbiyalashda integratsion asosida madaniyatini yuksaltirish. Farg'ona 2024 yil 575-578 betlar.

7. **Rahmonov U.K.** Musiqa fan o'qituvchilarini tayyorlashda ularning kasbiy kompetentligini takomillashtirishda innovatsion va integratsion yondoshuvni ahamiyati. Shaxrisabz. 2024 yil 5-oktyabr.